

СУБ'ЄКТНА ВКЛЮЧЕНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

О. С. Московчук

У статті розкрито сутнісну характеристику поняття суб'єктної включеності студентів у процес формування їх соціальної компетентності як здатності до усвідомлених, цілеспрямованих, активних дій. Встановлено, що суб'єктність як інтегральна професійно важлива якість особистості виявляється в прагненні до самовизначення, саморегуляції та самовдосконалення у професійно-педагогічній діяльності. Визначено прояви суб'єктної включеності через внутрішній план дій студента і здатність розвитку. Проаналізовано етапи розвитку суб'єктності студентів, виокремлено форми соціалізації, що можуть бути реалізовані як в умовах стихійного впливу різних, часом різноспрямованих обставин життя, так і при цілеспрямованому формуванні особистості відповідно до прийнятого ідеалу. Охарактеризовано страти суб'єктної включеності студентів. Визначено рівні суб'єктності студентів, які обумовлюють варіативність їх діяльності у студентському самоврядуванні, що варіюються на основі гнучкого врахування здібностей і здатностей студентів.

Ключові слова: суб'єктність, студент-майбутній учитель, соціалізація особистості, етапи розвитку суб'єктності, рівні розвитку суб'єктності.

SUBJECTIVE INCLUSION OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF STUDENT SELF-GOVERNMENT

O. Moskovchuk

In the article the essential characteristic of the concept of subject inclusion of students in the process of formation of their social competence, as ability to conscious, purposeful, active actions is disclosed. There has been established that subjectivity of a teacher as an integral professionally important quality of a personality is realized through the intention of self-identity, self-determination, self-regulation and self-perfection in the process of professional pedagogical activity. The manifestation of subjective inclusion through the student's inner plan of action and the ability to develop is determined. The stages of development of student subjectivity are analyzed, forms of socialization are distinguished, which can take place both in the conditions of spontaneous influence on it of different, sometimes divergent circumstances of life, and with the intentional formation of the individual in accordance with the adopted ideal. The executions of subject inclusion of students are distinguished and characterized. The levels of subjectivity of students are determined, which determine the variability of their activities in student self-government, which varies based on the flexible consideration of students' abilities and abilities. The technology of the development of subjectivity in the process of formation of social competence of future teachers is offered. There has been specified the notion of a future teacher subjectivity by taking into account the peculiarities of his subject activity realization under the conditions of educational professional activity. The analysis of teacher's subjectivity as the necessary substantive-content characteristic of his professional position is carried out. It has been established that the subject position is the basis of student's professional formation because it orients their personality towards professional and creative self-development and self-actualization. The emphasis has been made on the formation of professional subjective position as an objective of students' professional development which enables directing the pedagogical process towards training a creative personality, a professional.

Key words: subjectivity, student as a future teacher, socialization of personality, stages of development of subjectivity, levels of development of subjectivity.

Становлення і розвиток суб'єктності студента-майбутнього вчителя важливі як у контексті включеності його в освітній процес закладу вищої освіти, що забезпечує активне творче ставлення до оволодіння професійно важливими знаннями і вміннями, так і щодо реалізації завдань особистісного і професійного саморозвитку [3]. Вимоги, що висуваються сучасним суспільством до майбутнього вчителя обумовлюють важливість таких особистісних якостей, як суб'єктність, здатність знаходити сенс в отриманих знаннях, вміннях, навичках і усвідомлено включатися у професійно-особистісний розвиток і саморозвиток.

Проблема суб'єктності в сучасних дослідженнях пов'язується з наділенням людини якостями бути активною, самостійною, здатною до здійснення специфічно людських форм життєдіяльності. У широкому сенсі суб'єкт розглядається як творець власного життя, розпорядник душевних і тілесних сил, здатний перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, критично ставитись до самого себе, оцінювати способи своєї діяльності, контролювати її хід і результати, змінювати її прийоми.

Мета статті: визначити сутнісну характеристику поняття суб'єктної включеності студентів у процес діяльності студентського самоврядування.

Варто зазначити, що соціалізація відбувається протягом усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем, результатом якої є засвоєння соціального досвіду, активна реалізація особистості, що змінює відповідно до своїх завдань життєві обставини. Соціалізація здійснюється за допомогою спілкування, а також шляхом ідентифікації людини з суспільством і відокремленням особистості в ньому [1, с. 56].

Психолого-педагогічний погляд на соціалізацію дозволяє розкрити змістовий аспект цього процесу, обґрунтувати дію механізмів, пов'язаних з умовами соціалізації (середовище, простір), і позицією особистості (активність, пасивність, пристосування), підкреслюючи демократичний характер соціалізації як педагогічного феномена. Так, соціалізація особистості є, з одного боку, засвоєнням людиною цінностей, норм, установок, зразків поведінки, прийнятих у даному суспільстві, соціальній спільноті, групі, і відтворення соціальних зв'язків і соціального досвіду, в ході якого відбувається становлення особистості. З іншого боку, в контексті формування та розвитку особистості на перший план висуваються власна активність суб'єкта соціалізації, включення молоді в життя спільноти на демократичних принципах спільної діяльності в освітньому середовищі, розширення впливу сукупності умов, в яких живе і розвивається людина, а також саморозвиток, самореалізація в тому суспільстві, до якого вона належить. Варто підкреслити активний характер соціалізації людини, під час якої вона не тільки засвоює соціальний досвід, а й повноцінно реалізує себе, впливаючи, в тому числі, і на життєві обставини [5, с. 157].

У психолого-педагогічній літературі студентська молодь потрапляє як певна спільнота, а не випадкове скупчення людей молодого віку. Важливим є визнання соціальної цінності студентів та форм їх соціокультурного побутування. Встановлення соціально-суб'єктних характеристик студентів передбачає дослідження їх соціальної ідентичності і способів та результатів соціального конструювання реальності [5, с. 158]. Вихідним поняттям, таким чином, є соціальна суб'єктність. Під соціальною суб'єктністю розуміється здатність суспільства, соціальних груп, людини виступати активним початком, творцем соціальної реальності. Ця активність проявляється у відтворенні та оновленні суспільних відносин, у соціальному конструюванні і проектуванні реальності, включаючи її ціннісно-нормативну сферу, в різних формах соціальної діяльності. Вона знаходить відображення і закріплюється різними формами соціальної ідентифікації [1; 7].

Важливим для розуміння сутності суб'єктної включеності є положення про те, що суб'єктність і генетично, і системно не може бути виявлена і інтерпретована поза об'єктивними обставинами. Але для студентів специфічним є саме те, що інтеріоризація ними об'єктивних умов життєдіяльності стає способом набуття соціальної суб'єктності. Таким чином, весь процес соціалізації може бути успішно представлений через ставлення студентів до засвоюваної ними соціальної суб'єктності, в якій знайдуть відображення і її інституційна характеристика, і межі легітимності дій. У той же час не буде втрачений найважливіший суб'єктний інструмент всього процесу соціалізації – ідентифікація. В такому випадку перехідний характер діяльності студентів, на який звертають увагу всі дослідники, може бути, по-перше, пов'язаний з соціальними обставинами (оволодіння все більшою мірою соціальної суб'єктності, рух від переважно об'єктних до переважно суб'єктних стратегій життєздійснення), а, по-друге, самореалізація відбувається не тільки на рівні принципів, а й на рівні стратегій життя. Логічно визнати, що оскільки об'єктом набуття якості є соціальна суб'єктність, то її міра і виступить сутнісним показником формування позиції студентів [2, с. 189]. Аналогом цього поняття виступає юридичне поняття правосуб'єктності, яке визначає здатність осіб бути носіями юридичних прав і обов'язків. Правосуб'єктність поділяється на правоздатність (тобто здатність володіння правами і несення обов'язків) і дієздатність (тобто здатність до самостійного здійснення прав і обов'язків). Звісно, що таке трактування правосуб'єктності як можна краще відповідає уявленню про соціальну суб'єктність, яка – за аналогією – може бути розглянута в єдності двох сторін: володіння суб'єктом соціально зумовленими можливостями до соціальної діяльності і здатності до її самостійного здійснення, і головне, має вирішальний вплив на соціальну ідентифікацію самих студентів [5, с. 160].

Аналіз професійно-суб'єктної складової позиції майбутнього педагога відносно загального процесу його особистісно-професійного становлення дозволяє розглядати її як: фактор особистісно-професійного становлення, оскільки вона ініціює перебіг цього процесу; показник особистісно-професійного становлення, тому що фіксує і відображає якість особистісно-професійного становлення у певний відрізок часу; характеристику ступеня особистісної, суб'єктної включеності студента в процес власного особистісно-професійного становлення, визначаючи тим самим глибинний, внутрішній рівень процесів, що відбуваються зі студентом [6, с. 324].

Як показує аналіз наукової літератури і практики, питання забезпечення суб'єктної включеності студентів вивчалися дослідниками в контексті вирішення інших проблем, пов'язаних: з розумінням розвитку особистості як суб'єкта діяльності (С. Рубінштейн); з суб'єктністю у контексті особистісної

свободи (Г. Балл), з диференціацією суб'єктів діяльності (О. Осницький), з питаннями мотиваційної включеності студентів у навчальну діяльність (Є. Ільїн, Л. Стародубцева). Однак, поняття «суб'єктна включеність» ще не знайшло належного застосування в педагогічних дослідженнях, присвячених становленню професійно значущих особистісних якостей студентів. Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що суб'єктна включеність розглядається як складне педагогічне явище динамічного характеру, сутність якого полягає в позитивному зосередженні свідомості студентів як суб'єктів виховної діяльності на саморозвитку професійно значущих особистісних якостей [2; 3; 4; 5; 6].

Аналіз стану проблеми ефективності формування та розвитку професійно значущих особистісних якостей свідчить про існування низки протиріч: між наявністю в сучасній педагогічній науці теоретичних положень, які обґрунтовують продуктивні підходи до забезпечення формування суб'єктної включеності в процес становлення значущих якостей і нерозробленістю проекту їх прикладного застосування; між існуючою практикою організації процесу формування професійно значущих особистісних якостей та недостатнім використанням потенціалу суб'єктної включеності студентів у цей процес як організаційно-педагогічної умови ефективного формування соціальної компетентності студентів-майбутніх учителів. Ці положення актуалізують необхідність розробки технології розвитку суб'єктної включеності в процес формування професійно значущих якостей. Технологія розвитку суб'єктності студентів передбачає такі етапи [3, с. 213].

Першим етапом розвитку суб'єктності студентів є організація формувального процесу, в основі якого знаходяться суб'єкт-суб'єктні відносини викладача та студента, де кожен мислиться як активний учасник взаємодії, як партнер, здатний гнучко змінювати ролі в процесі навчання. У ситуації суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладач не є ініціатором спілкування, а тим, хто здійснює педагогічний супровід діяльності студента, створює умови для розвитку його суб'єктності. Важливим є врахування потреби бути суб'єктом діяльності, яка передбачає цілепокладання, прогнозування, планування, реалізацію, самоконтроль, самооцінку. Причому педагог поступово делегує всю повноту цих функцій студенту, підтримуючи в ньому прагнення до самостійності, надаючи допомогу у визначенні необхідних параметрів професійної підготовки.

Другим етапом розвитку суб'єктності студента є діагностика рівня суб'єктної включеності на основі опитувальника. Опитувальник є скринінговим інструментом для вимірювання рівня суб'єктності студента. Визначення рівня суб'єктності студента будується на розумінні суб'єктності студента як системи відносин, що складається з таких компонентів: ставлення студента до саморозвитку, ставлення студента до себе як до активної особи в освітньому процесі. Компонентами суб'єктності студента виступають мотиваційно-операційна, комунікативна, діяльнісна, рефлексивна складові.

Третім етапом розвитку суб'єктності студентів є визначення страт у групі студентів. Такий розподіл дозволяє педагогові організувати не тільки індивідуальну, а й групову діяльність з кожною стратою студентів. Залежно від рівня виявленої суб'єктності виокремлюють такі страти: перша страта – студенти з дуже низьким рівнем суб'єктності, друга страта – студенти з низьким рівнем суб'єктності, третя страта – студенти з середнім рівнем суб'єктності, четверта страта – студенти з високим рівнем суб'єктності. Характеристиками кожної страти студентів є дескриптивні уявлення про кожен рівень суб'єктності студентства. Перший (дуже низький) рівень розвитку суб'єктності студента в системі професійної підготовки характеризується низьким рівнем його включеності в процес освіти; індиферентним ставленням студента до професійної підготовки; індиферентною емоційною наповненістю провідного мотиву навчання студента; демонстрацією ситуативного інтересу студента до змісту освіти; нестійким прагненням студента вирішувати нейтральні педагогічні завдання, що орієнтують його на відтворення наявної інформації, на відповіді, які не потребують спеціального міркування; використанням репродуктивного способу підготовки і прийняття рішення; наявністю в студента чотирьох і більше типів професійних ускладнень; відсутністю «бачення» студентом своїх труднощів, відсутністю потреби вирішувати їх. Другий (низький рівень) розвитку суб'єктності студента в системі професійної підготовки характеризується слабким рівнем включеності в процес освіти; недовірою до освіти і освічених людей; негативною емоційною наповненістю основного навчального мотиву; демонстрацією ситуативного інтересу студента до змісту освіти; нестійкою готовністю вирішувати труднощі, нестійкою готовністю вирішувати завдання першого рівня проблемності, при якому викладач ставить проблему (завдання) і показує її рішення, студент тільки спостерігає цей процес, набуває досвіду вирішення, репродуктивно використовуючи його на практиці, використовуючи при вирішенні завдань репродуктивний та імовірнісний способи підготовки і прийняття рішення; наявністю чотирьох типів труднощів, наявністю низького рівня готовності вирішувати їх. Третій (середній рівень) суб'єктності студента в системі професійної підготовки характеризується середнім рівнем включеності його в процес освіти; свідомим позитивним ставленням до освіти; позитивною емоційною наповненістю основного навчального мотиву; зацікавленістю змістом освіти; готовністю студента вирішувати труднощі за допомогою освіти. Характеризується орієнтацією на вирішення труднощів, на вирішення завдань другого рівня проблемності, за якого студент за допомогою викладача формулює

завдання, шукає його вирішення, самостійно вирішує і контролює правильність рішення; використовує дії з вибору репродуктивного, ймовірного, детермінованого способів підготовки та прийняття рішення. Четвертий (високий рівень) суб'єктності студента характеризується високим рівнем включеності в процес; свідомим, стійким, позитивним ставленням до професійної підготовки; позитивною емоційною наповненістю провідного навчального мотиву; демонстрацією студентом стійкого інтересу до змісту освіти; готовністю студента вирішувати труднощі за допомогою навчання; орієнтацією студента на вирішення труднощів, завдань третього рівня проблемності, за якого студент самостійно формулює завдання, шукає способи вирішення, вирішує і контролює правильність рішення і використовує дії з вибору репродуктивного, ймовірного, детермінованого способів підготовки та прийняття рішення. В процесі навчання така стратифікація дозволяє викладачеві визначати напрями своєї діяльності, вибирати форми навчання, варіювати методику педагогічного супроводу освітньої діяльності студентів.

Четвертим етапом технології є організація взаємодії у контексті діяльності студентського самоврядування, спрямованої на забезпечення розвитку суб'єктності студентів. Організація взаємодії заснована на поетапному переході студентів від однієї стадії становлення суб'єктності до наступної. Можна виокремити кілька стадій, на кожній з яких студент представляється суб'єктом виховної діяльності, основних її етапів: суб'єктом постановки виховних цілей, суб'єктом реалізації виховних цілей, суб'єктом отримання результатів реалізації виховних цілей, суб'єктом самоврядування власної виховної діяльності. Важливо зазначити, що при розвитку суб'єктності конкретний студент не обов'язково проходить всі стадії її становлення. Перша стадія – студент є суб'єктом постановки виховних цілей: осмислює способи вирішення поставлених завдань; будує ідеальну модель вирішення завдання; виявляє особистісну значущість для себе поставленого завдання. Більш активно формується мотиваційно-операційний показник суб'єктності студента (поряд з іншими показниками). Друга стадія – студент є суб'єктом реалізації навчальних цілей: він приймає рішення про способи досягнення цілей; оцінює свій потенціал; програмує, планує і реалізує свої дії з метою вирішення поставленого завдання; здійснює дії самоконтролю, дії самооцінки. Більш активно формується комунікативний, діяльнісний показники суб'єктності студента (поряд з іншими показниками). Третя стадія – студент є суб'єктом отримання результатів реалізації виховних цілей: демонструє виховну активність; оцінює якість результатів роботи, помилки, особливості обраних стратегій, що дозволили отримати позитивні результати; аналізує причинно-наслідкові зв'язки між подіями своєї виховної діяльності та професійної підготовки. Використовує вміння репродуктивні, продуктивні, дослідні, дії самоконтролю, дії самооцінки. Найчастіше орієнтований на внутрішню позитивну мотивацію. Більш активно розвиваються комунікативний, діяльнісний, мотиваційно-операційний показники (поряд з іншими показниками). Четверта стадія – студент є суб'єктом самоврядування у виховній роботі, яка розвиває суб'єктність; є суб'єктом розвитку своєї суб'єктності; суб'єктом власної концепції суб'єктності [3, с. 214]. Студент усвідомлено включений в освітню (самоосвітню) діяльність. Використовує вміння цілепокладання, програмування, планування; використовує виконавчі вміння: вербальні, матеріальні, практичні, мисленнєво-логічні, перцептивні, мнемонічні, репродуктивні, продуктивні, дослідні, дії самоконтролю, дії самооцінки. Студент прагне до цілісного бачення власної освітньої діяльності в системі освіти. Більш активно розвиваються комунікативний, діяльнісний, мотиваційно-операційний, рефлексивний показники.

Таким чином, забезпечення формування суб'єктної включеності студентів у процес розвитку професійно значущих якостей будується на використанні системи методів: метод організації ситуації самостійного вибору студентами виховних завдань, метод подальшого розвитку у тих, хто навчається, вмінь приймати самостійні рішення, метод роботи в творчих групах, метод створення мотивації досягнення. Важливо відзначити, що технологія розвитку суб'єктності передбачає роботу – колективну, групову, індивідуальну. Якщо групова робота будується на врахуванні особливостей виокремлених страт студентів як своєрідній зовнішній диференціації, то педагогічний супровід засновано на врахуванні індивідуальних особливостей студента.

П'ятий етап технології розвитку суб'єктності студентів. Діяльність студентського самоврядування в залежності від виявленого рівня суб'єктності студентів у процесі професійної підготовки має варіативний характер [3, с. 215]. Андрагогічний супровід професійної підготовки майбутніх учителів спрямовано на подальший розвиток суб'єктності студентів через аналіз ними ступенів наближення до професійної майстерності і формування індивідуального стилю професійної діяльності. Рівень суб'єктності студентів обумовлює варіативність їх діяльності у студентському самоврядуванні, що варіюється на основі гнучкого врахування здібностей і здатностей студентів. Перша страта – виявлений дуже низький рівень суб'єктності. За умов виявленого дуже низького рівня суб'єктності студента діяльність студентського самоврядування передбачає створення ситуації успіху в процесі подолання труднощів; формування в студентів умінь рефлексії, вміння «бачити» труднощі професійного розвитку і розуміти значущість їх подолання; стимулювання стійкого прагнення студентів вирішувати проблемні завдання з подолання труднощів.

Студентське самоврядування покликане забезпечити активну включеність студентів в освітній процес.

Друга страта – виявлений низький рівень суб'єктності. При низькому рівні суб'єктності студентів варіювання технологій педагогічного супроводу студентським самоврядуванням освітньої діяльності майбутніх учителів передбачає формування більш високого рівня включеності студентів у педагогічний процес; розвиток у них відповідальності за досягнуті результати, мотивації на подолання труднощів.

Третя страта – виявлено середній рівень суб'єктності. При середньому рівні суб'єктності тих, хто навчається, робота студентського самоврядування передбачає створення умов для формування компетентності майбутніх учителів як суб'єктів організаторської діяльності; розвитку прогностичних, конструктивних, комунікативних умінь; ініціативності, самостійності студентів.

Четверта страта – виявлено високий рівень суб'єктності. При високому рівні суб'єктності студентів діяльність студентського самоврядування передбачає організацію умов для їх самоосвіти та самовиховання. Варто відзначити, що в технології розвитку суб'єктності студента вирішується важливе завдання: з одного боку, в процесі діяльності студентського самоврядування студент розвивається як суб'єкт самоврядування власної навчальної діяльності, з іншого боку, за умов педагогічного супроводу студентського самоврядування студент розвивається як суб'єкт управління перетворенням власної освіти. Результатом стає цілісний розвиток суб'єктності студента як діяча по відношенню до розвитку професійно важливих якостей, зокрема соціальної компетентності.

Заключним (п'ятим) етапом технології є виявлення динаміки розвитку суб'єктності студентів-майбутніх учителів. Цей етап передбачає повторну діагностику їх суб'єктності на основі опитувальника, що дозволяє визначити рівень суб'єктності.

Отже, представлена технологія розвитку суб'єктності студентів у контексті діяльності студентського самоврядування описує послідовність етапів, що логічно слідує один за одним. Її використання дозволяє істотно підвищити ефективність процесу формування соціальної компетентності студентів-майбутніх учителів у процесі діяльності студентського самоврядування.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-практичні засади / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О.Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 52-70.
3. Галузяк В.М. Суб'єктність як професійно важлива якість педагога / В.М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 18. – Вінниця, 2006. – С. 212-216.
4. Галузяк В. М. Сутнісні ознаки суб'єктності особистості / В. М. Галузяк // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч 1. – С. 262-267.
5. Карпенко З.С. Картографія інтегральної суб'єктності: постмодерністський проект / З.С. Карпенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 157-176.
6. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358.
7. Холковська І.Л. Соціальна компетентність як умова успішної самореалізації особистості / І.Л. Холковська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 47. – Вінниця, 2016. – С. 63-67.